

APÁM KAKASA

Egy rendhagyó vállalkozás margójára

Alulírottak különös vállalkozásba fogtunk 2008 nyarán a Berlin–Zsámbék tengelyen, az internet közvetítésével. Összeszedgettük gyerekkorunk legkonokabban füünkben csengő „versemlékeit”, az iskolában vagy otthoni körben hallott, tanult, olvasott, legbensőbbé lényegült szövegkorpusznak foszlányait. „Este jó, este jó”; „nagy bánata van a cinegemadárnak”; „süt a pék, süt a pék”; „alszik a szív, és alszik a szívben az aggodalom”; „este van, este van, ki-ki nyugalomba”; „aludj el szépen, kis Balázs”; „volt egyszer egy iciri-piciri házacska”; „Laci, te, hallod-e?” – van-e közülünk, akinek belső verklijén sosem csendültek fel ezek a régi melódiák? Ósiségbeli leletek, velük kezdődik egy-egy élet írásbelisége. Miután a szövegegyüttes megvolt, ketten kétféle nézőpontból, hol értelmi, hol fonetikai szálon indítva (az „este jó”-ból például „este rossz” és „este hó” lett) írtunk parafrázisokat az egyes versekhez. Főhajtás ez persze a minket is nemző költészeti hagyomány előtt, ám ugyanakkor nem kötelező hajbókolás, hanem évődő, kötözködő, szeretetlenségű civódás. Ojtani nem lehet bemetszés nélkül, márpedig mi nem karácsonyfadíszekkel, hanem eleven gyümölcsökkel kívántuk teliaggatni a hagyomány aranyfáját. Hadd közöljünk alább egy-egy darabot a fenti címen létrejött gyűjteményből, mely a maga egészében a Noran kiadó gondozásában lát majd napvilágot a 2009-es évben.

Lackfi János–Vörös István

(Arany János: CSALÁDI KÖR)

Vörös István

BÉRHÁZI KÖR

Este van, este van: nagy nyugalomba vonult, nem is csinál semmit tavaly óta, a székén kötöget, hársfateát iszik, elkészül a szállal legkésőbb hajnalig. Feketén bólingat a film ritmusára, ha a pisztoly dördül, megrezzen az álla. Fia rég elaludt, nekidől a falnak, nagyot horkant néha, de aztán se hallgat. Mintha lába kelne valamennyi chipsnek, lomha, álmos kezek az asztalon keresnek egy kis ennivalót az abroszt sodorván, felborul az üveg, szilánk van a sonkán.

Udvaron fehérlik egy pár cementeszák:
úgy volt, hogy a házat idén tatarozzák,
aztán a gazda a bankot nem fejé meg,
nem érkeztek be az aktuális pénzek.
Csendesen ázik most mindenféle-fajta
építőanyag kint, csak átok ül rajta.
Billeg egy egér is – ímélezni restell –
óvakodva kattint vele a házmester.
Meg-megáll, körülnéz: most kapja, hirtelen
egy vállrándítással a home page-én terem.
De elunja hamar, kimegy az udvarra,
meggyújtja a cigit, s álmosan kifújja.

Egy ajtó nyitva van; füst dől a konyhából,
elégett a süti. Éppen a hírek szól.
Oly hivogatólag hallatszik a gangra!
Belekeveredik egy kis kutya hangja.
Küszöbre a lábát, erre állat nyújtja,
az üres konyhát a házmester kutatja.
De nem talál semmit, legfeljebb pár százast,
ezért ugyan minek őrizni a házat.
„Mától nem figyelem, ki jön be, ki megy ki,
de aztán nekem ne panaszkodjon senki,
ha nincs rend a házban. Én mindent megtettem.
Hűtlenséggel ki is vádolhatna engem?”
A körfolyosóról nem látni az eget,
pedig a tejútból nem ihatsz eleget;
elszökik a lélek fél lábón ugrálva,
mint csillagok közé műholdak világa.

Egy eladó lány csak most jön meg a boltból,
minden, amit árul, vízből van meg porból,
bár keze vizes még, vasalót tüzesít,
holnap táncolni megy, és fölszed valakit.
Körül az apróság rémfilm fénye mellett
zörgős héju rágót vagy csokit szemelget,
a tévé időnkint bentszakasztja hangjuk,
fakón világítja meg elrémült arcuk.

Fölmegy a házmester egész a padlásig,
aztán a tüzlétrán a kéményre mászik.
Odafönt az ördög friss levegőt majszol;
üszköt csóvál néha: tűzkigyókat rajzol.
Odaadja neki, mit az előbb lopott,
a házmester tudja, nézik a csillagok.
Lemegy és behajol az író ablakába:
olvas az az ágyán nem ügyelve másra.

Pendül egy bringa most, letevé az ügyvéd,
ma is pert veszített, te sose felednéd,
ám ő itt a gondját egy szegre akasztja,
bár fogy az igazság, de tele a kamra.
Kukába nyúl egy kéz, örülne, ha benne
madárlátta kenyérdarabocskát lelne.
Rettenve sikolt fel, amikor belényul:
Jaj! valami kukac... vagy ha nem, egy... kisujj!
Lesz köröm: aludni se tud egész éjjel;
a fejét vakarja káposztalevéllal.
Mi történhetett itt, egyre azon töpreng,
ha így folytatja, nem éri meg az ötvent.
Reggel majd meglátja, van mért megnyugodni,
letört babakar az, nem veszélyes holmi.

Az öreg buszsofőr éjfélkor ér haza,
piroslámpa-fénytől zöldes a homloka.
A felesége mond egy szíves hol voltált,
de haragja mögött mégis mosoly bujkál,
az asztalra letesz fél deci pálinkát:
elnézi a férjét, nem kérdi a titkát.
Pedig a műszak csak 10 óráig tartott.
Kék kutya ugatja az északi sarkot,
amint végignéz a falon a sok képen,
hideg emlékei felolvadnak szépen;
gondüző mély hangját egy csőbe ereszti;
már a falból morog, nem láthatja senki.

Egy óra, két óra... az ég sem világít,
kezdi hunyorgatni szmogos szempilláit.
A gyermek felébred – kiszalad vécére,
a földön ott fekszik az anyja köténye.
A házmester alszik, senki nem láthatja,
a leesett ruhát helyére akasztja.
Iszik egy kis tejet, talpnyoma a kövön
ott marad pár percig. A sötétnek köszön.
Gyéren szól a város, s rá kicsiket gondol;
Közbe-közbe csupán a cirkó dorombol.
Majd a földre hintik az első busz hangját,
bejárja az álmok rázós birodalmát.

Lackfi János

ZSÁMBÉKI KÖR

Este van, este van, zszibong az egész ház.
(– Bejőjön? Ne jőjön?) A homály kinn bénáz.
Meglocsolva a kert, dolgozhat a vakond,
Egyik túrás mozog, látni az ablakon.
Vagy tán csak a sötét játszik a szemünkkel,
Az előbb a sufni, most a bokor tűnt el.
Az egészet mindjárt egy óriás befalja,
Gyomorkorgásformán kél a tücsök hangja.

Teraszon egy ketrec, benne nyúl motoszkal,
Tudja, hogy Johanna répahéjat hoz már.
Féltékeny a Bogáncs, nem is marad nyugton,
Ám kap egy kis répát, csámcsog rajt, mint húson.
Fészekből kiesett tollgombóc-fióka
Benn a nagyszobában trónol reggel óta,
Ágnes etetgeti léggel meg tojással,
Büszke, mert anyuka lett belőle mára.

Mint dobócsillagok, denevérhad röpköd,
Égre láthatatlan ultrahangot köpköd.
Az előszobában sok iskolatáska,
Még aki akarna, sem léphetne másra.
Hiába civódik sok gyerekkel anyja,
Cuccait mindegyik folyton szertehagyja.
Anyai kérésre hümmögve rábólint,
S elfelejti gyorsan, még nem ér ajtóig.

Simon a meséit asztal mellett ontja,
Ámulva hallgatja Margit és Dorottyá.
Fura járműszemlén járt a fiú tegnap,
Beszédében most is kerekek forognak.
Guruló koporsó, torta, budi, medve,
Kormányal, motorral mind fel volt szerelve.
Nekiiramodtak dombnak és lejtőnek,
Apró darabokra sokan összetörtek.

Számítógép a Föld, van rajta egy nagy lyuk,
Képernyőnek hívják, azt bámulja apjuk.
Hottentotta nyelven nézi a szótárat,
Kap sok üzenetet, szeme könnybe lábad.
Tölti a honlapot, fordítja a verset,
Nyüstöli a nyelvet, a főttest s a nyerset.
Fülig elmerülve virtuális vízben
Szövegben lubickol, hét határon innen.

Papírt kunyerálni most beszalad Ágnes,
Munkából kihúzza apját, mint a mágnes.
– Nem ingyen a papír, ára van ám annak!
Papír-vám fejében nagy puszik csattannak.
Sarlóját emeli sóhajtván a gazda,
Még el-elturkálgat hegyével a gazba,
Keservesen látja, hogy sok van még hátra,
Se vége, se hossza ez a betűtábla!

Aztán nagy sóhajjal kapcsolván a gépet
Munkából hazatér, agyából kilépked.
Eddigre a lányok már süteményt sütnek,
Az arcuk kipirult, a tészta most sül meg.
A sütő mint tárló, úszik aranyszínben,
S mint egy múzeumban, világít a kincs benn.
Némi noszogatós kell a terítéshez,
Ha kés van, nincs villa, s nincs tányér, ha kés lesz.

Ha meg van már minden, a sőt hova tették,
Kinél lehet a vaj, paradicsom van még?
Múlatják az időt efféle kérdések,
Cincognak a villák, csattognak a kések.
Mondják, magyar nem szól, míg nincs hasa telve.
Hogy ez ma nem így van, bizony nagy szerencse.
Mert míg megtömődnek lassanként a gyomrok,
Töltik a levegőt beszédek és gondok.

Ki-ki elszidja itt a tanárt, diákat,
Szívéről legurít sok követ, nagy átkot,
Mire mindannyian jól bevacsoráznak,
Leeresztik minden bajuk, mint egy kádat.
Próbál más fejében ki-ki tenni rendet,
S mert ezt más nem hagyja, összeveszekednek.
S ha a huzakodás a plafonig ér fel,
Szülők boronálják széles gereblyével.

Felugat a kutya. – Ki jön ilyen este?
Ládával, vödörrel ez Bokodi Eszter!
A vödörben eper, a ládában meg meggy,
Ajándékként hozza, a kertjükben termett.
Sajnálja a fákon látni fenn rohadni,
Gyermekeik nagyok, nem fogy el már annyi.
Úgyhogy a gyümölcssel, máskor meg zöldséggel
Beállít nem egyszer, hinti nagy bőséggel.

A vén szomszédasszony, ki van másfél mázsa,
Ekkor nyitja száját esti káromlásra.
Közben a család a szobát csendesíti,
Villanylepel helyett sötéttel teríti.
Magukat gyertyákkal árny közé beássák,
A szoba nagy bárka, jöhet az imádság.
Szavakból híd épül, járni lehet rajta,
Énekekkel lépdelnek át a túli partra.

Jó későre jár már, mars mindenki ágyba!
Még most következik néhány minidráma.
– Ki mosott már fogat, hajtat, kezet, mindent?
Holnap korán keltek, ne olvasd a könyved!
A számítógéped kapcsolj ki, fiacskám!
Kicsiknek lesz mese, de alvás jön aztán!
Tücsök darálja most a mákos sötétet:
Álmat termelgetnek az agy nevű gépek.

Kelevéz Ágnes

„SZÁNTSZÁNDÉKOS ANACHRONIZMUSOK”

Idézésfajták időjátéka Babits műveiben

„*Messze korok és népek lelkét komplikálja a művész a saját lelkével* – írja Babits JÁTÉKFILOZÓFIA című esszéjében –, *mert mentől távolabb esnek egymástól a kevert dolgok, annál újszerűbb, szokatlanabb az eredmény.*”¹ Különösen a fiatal Babits költészetére jellemző, hogy időben és stílusban egymástól távol eső rájátszások, utalások, intertextuális nyelvi játékok sűrű hálójából épülnek fel versei.

Régi hagyományhoz kapcsolódik Babits, mikor idegen, közismert szövegrészeket látványosan, jól elkülöníthető módon integrál a vers szövegébe. Jellemző példa a SZÓZAT kultikus sorainak többszöri visszatérése az életműben: ZRÍNYI VELENCÉBEN: „*Ki [...] nem tudta, hogy hamar / ide vágy vissza a földről, hol bármi sorsban / élni és halni kell; mely ápol s eltakar*”; ÚJ MYTHOLÓGIA: „*Nagy szörny-anyádhoz hiába kiáltasz / kivel élned, élned és halnod kell ma*”; EZERKILENC SZÁZNEGYVEN: „*Mi minden voltál már nekem, édes hazám! / De most érzem csak, hogy mi voltál igazán. / Most érzem, hogy nincs hely számomra kívüled*”; A KÖNNYTELENEK KÖNNYEI: „*s zokogva, hajh, hogy annyi szív / hiába onta vért, / a könnytelenek könnyei / legyetek a honért!*” Gyakori az idegen nyelvük miatt szintén könnyen elkülöníthető idézetek beépítése is. Például a SZIMBÓLUMOK című versben: „*Nunquam revertar*” (utalás Dante 1313-ban írt levelének részletére); az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNY-

VEKHEZ című versben „*Procul este profani*” (Vergilius: AENEIS VI. 258.); a DAL AZ ESZTERGOMI BAZILIKÁRÓL című versben „*Hoc erat in votis*” (Horatius SAT. II. 6.); sőt A MEGLÓDULT NAP-TÁR című versben görög sort találunk „*Hogy is szól a régi / költőnő? Ἀχρον ἀπ' ἀχρονά-τω...*” (Sappho 105/A töredéke.) A versek idegen nyelvű címével is gyakran utal egyértelműen más művek szövegére, csak néhány jellemző példa: IN HORATIAM (a költemény első négy sora Horatius ÓDÁI harmadik könyve első versének, A MÉRTÉKLETESÉG DICSE-RETÉ-nek fordítása), SUNT LACRIMAE RERUM (Vergilius: AENEIS, I. ének 462. sora), O LYRIC LOVE (Browning: THE RING AND THE BOOK I. ének utolsó strófájának kezdő sora), VILE POTABIS (Horatius egy ódájának, Carm. II. XX. kezdete, de közvetlen forrása Leconte de Lisle hasonló című költeménye is).

E szokványosabb idézési megoldások alkalmazása mellett különösen a fiataalkori ver-sekre jellemző egy olyan lappangó, az értelmezői befogadás megfeszített munkájára alapozó, mindent átszövő, újszerű szövegközöttség, mely a kompozíció fontos elemé-vé növi ki magát. Szövegalkotásának módja sokszor az irodalmi utánzás, újraköltés, rájátszás vagy átköltés. A Gérard Genette által transtextualitásnak nevezett jelenség-nek, vagyis mindannak, „*ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szö-vegekkel*”, szinte minden formája előfordul Babits verseiben, az intertextualitástól kezd-ve a paratextualitáson át a hypertextualitásig.² Ami igazán érdekes és korát megelőző, hogy szövegei egyszerre kapcsolódnak a legkülönbözőbb szövegelődkhöz, melyek rá-adásul egymástól nagyon eltérő korszakban, néha több ezer évnyi különbséggel kelet-keztek.

Idéztük már, hogy fontosnak tartotta a „*mentől távolabb eső dolgokat*” egymással össze-keverni és új egységgé alakítani. Kevés olyan verse van, melyre jobban illene saját meg-állapítása, mint az 1906-ban keletkezett GOLGOTAI CSÁRDÁ-ra. A monológba öntött hely-zetvers a keresztre feszítés történetét annak a műveletlen és érzéketlen római katoná-nak a szemszögéből láttatja, aki miután Jézus Krisztus köntösét kockán megnyerte, egy útszéli kocsmá belsejében társainak elmeséli az eseményeket. A vers megoldása is már figyelemre méltó, hiszen hasonló Tom Stoppard ROSENCRANTZ ÉS GUILDENSTERN HALOTT című posztmodern darabjához, aki Shakespeare HAMLET-jének sajátos parafrázisában a darab két mellékfiguráját állítja a középpontba, miközben az eredeti mű főalakjai csak a háttérben jelennek meg.

Az alcím, vagyis egy paratextuális elem, megjelöli azt a szöveget, amelyre szerkeze-tében, fordulataival a vers rájátszik, és amelynek egyes részeit vendégszöveggéként ma-gába illeszti: EGY ISMERT PASSIO-ÉNEK DALLAMÁRA. Babits ugyanezt a forrást említi Szilasi-nak tett vallomásában is: „*Ak[us]tícai emlékekből. Tényleg sokat hallott passio ének.*”³ A minta a XIV. században keletkezett PATRIS SAPIENTIA... (AZ ATYÁNAK EGY FIA) kezdetű, igen népsze-rű hóra-ének,⁴ melynek fordítása és dallama több tizenkilencedik századi énekes-könyvben is szerepel, s éneklése a nagybőjti ájtatosság szokásos része volt.⁵ Babits te-hát valóban gyakran hallhatta és énekelhette gyerekkorában Szekszárdon, gimnazista-ként Pécsen a ciszterciáknál, illetve Baján is. A hóra-énekek Krisztus szenvedéstörté-netét, passióját az ún. kánoni órák (horae canonicae) rendjében beszélik el. Közös jellemzőjük, melyet Babits is felhasznál, hogy a strófafekező sorok egyik fele mindig az időt, másik fele a passió eseményét eleveníti fel. Az eredeti latin szöveg a órákat óko-ri számlálásuk szerint emlegeti, a magyar fordításban rendre a nálunk szokásos idő-megjelölések szerepelnek, a hora prima helyett azt találjuk: hat óra tájban; a hora nona helyett: délután három óra tájban.

„Hurczolák Pilátushoz
 Öt hat óra tájban,
 S vádolák hamis tanúk
 Mint gonoszt szavában. [...]

Délután halálra vált
 Három óra tájban
 »Lelkemet fogadd, Atyám!«
 Mondta végszavában.”

Erre a mintára játszik rá ritmusában, rímelésében és szóhasználatában a GOLGOTAI CSÁRDA:

„Megkukult a feszület
 három óra tájban
 Akkor elfogyott a szusz
 a zsidókirályban.”

A versnek nyelvileg meghökkentő eleme, ahogy a kétezer év előtti történet jól ismert, liturgikus motívumai közé kollázsszerűen a modern világ argó szavai vegyülnek, ezzel Babits a szakrális történés és az ormótlanul műveletlen kommentálás ellentétét élezi ki. A megnyert köntös öröme „*kis murit*” akar csapni a római katona, a gyászoló Máriával együtt síró nők pedig közönséges jellemzést kapnak: „*Ott fõnn a kereszt alatt / bõg egynéhány dajna.*”

A hóra-ének apokaliptikus leírását vulgáris szavakkal helyettesíti:

„Megrendült a föld
 S a nap elveszté világát.

Ej, de fene csúf idő!
 Mi a fránya hozta?”

A szövegek közöttiségek játékoságát még hangsúlyosabbá teszi a vers első, kéziratos címe: WAYSIDE INN (Útszéli fogadó), mely már önmagában véve, angolsága miatt is meghökkentő a bibliai témával összefüggésben, de tartalma miatt még inkább az. Ugyanis e címmel Babits az akkortájt közkedvelt amerikai költő, Longfellow TALES OF A WAYSIDE INN (Történetek egy útszéli fogadóból, 1863) című verskötetére utal. Az amerikai költő népszerű volt Babits egyetemista barátainak körében is, György Oszkár 1904-ben lelkesen ajánlja egyik levelében olvasmányul: „*Megvettem Longfellow műveit; meglátja, milyen érdekes.*”⁶ Később Babits maga is többször szól róla elismerőleg, mint az „*amerikaiak nagy költőjéről*”, az amerikai líra egyik legfontosabb, az európai lírát közvetítő alakjáról.⁷ Az eredeti versfűzer költői helyszínét egy amerikai, útszéli fogadó belseje adja, tartalmát az e fogadóba betérő, soknemzetiségű és eltérő foglalkozású vendégek történetei alkotják. A különböző narratívák együttese lényegében azt a nagy történetet meséli el, hogy a tarka tömegből miként formálódik az amerikai társadalom összetett kultúrája. Longfellow-nál az egyszerű útszéli fogadó a születőben lévő „*új világ*” szimbolikus terévé válik. Babits címének utalása szerint ennek az amerikai fogadónak a vendégeihez hasonlóan térne be a jeruzsálemi Golgota mellett lévő, ráadásul játékosan magyar elnevezésű „*csárdába*” a mintegy kétezer évvel korábbi bibliai történet egyik szereplője.

A római katona ezen az időben és térben nyitottá váló helyen mondja el saját történetét. A vers kapcsolódik a BIBLIA nagy narratívájához, de nem a jól ismert, szakralizált szemszögből fogalmazza meg a krisztusi történetet, ezzel többek közt azt is sugallja, hogy a világ bármely jelenségének értéke, igazsága interpretáció függvénye csupán.

Babits 1906-ban kétszer is a vers lényeges elemeként hangsúlyozza a költemény utalásainak időjátékát. A Kosztolányinak levél formájában elküldött verskézirathoz lapalji jegyzetet fűz: „*Itt van egynémely anachronizmus – de készakarva; s nélkülük vajmi keveset érne a költemény, mely különben nekem tetszik.*”⁸ Az ANGVALOS KÖNYV-ben pedig, melyben a vers már GOLGOTAI CSÁRDA címmel szerepel, hasonlóan fogalmaz: „*Az e költeményben előforduló szántszándékos anachronizmusok a költői hatás kedvéért talán megbocsáthatók.*” Tehát a verskézirathoz tartozó jegyzet, mint a címet kiegészítő paratextus, a vendégszövegek időbeli egymásra utalását emeli a vers lehetséges értelmezésének középpontjába.

Az ESTI KÉRDÉS című költemény is szövegszerű hivatkozások összetett időbeli szövevénye, melyre azért érdemes felfigyelnünk, mert a vers gyakran emlegetett, szorosan megalkotott hármastagolása, szigorú mondatszerkezete mellett ezt a sokfelé való nyitottságot kevésbé szokták hangsúlyozni. Szabó Lőrinc egyetlen verset lát meghatározónak. Szerinte az ESTI KÉRDÉS „*wagneri nagyított mása*”⁹ Hofmannsthal híres költeményének, a KÜLSŐ ÉLET BALLADÁJÁNAK (BALLADE DES ÄUBEREN LEBENS). Az általa megemlített lehetséges hatás azóta több elemzés tárgya is lett, észrevétele nyomán olyannyira elterjedt az a nézet, hogy csak ezt az egy előszöveget kell számon tartanunk, mint a költeményt alapvetően meghatározó mintát, hogy Lőrincz Csongor elemzésében már „*közhelyszámbe menőnek*” nevezi a két vers közötti kapcsolatot.¹⁰ Pedig az ESTI KÉRDÉS egyik lényeges jellemzője, véleményem szerint, éppen abban rejlik, hogy több, egymástól teljesen eltérő korszakban keletkezett szöveggel hoz létre intertextuális kapcsolatot. Az egyik legjelentősebb minta Victor Hugo verse, a LE MONDE ET LE SIÈCLE. A nyelvi szerkezet hasonlóságára Hugo magyar monográfusa, Murányi Győző hívta fel a figyelmet még 1970-ben, melyre Rába György is utal monográfiájában, azonban a felfedezés jelentősége mára elsikkadt.¹¹ A francia költemény hasonlóan ismétlődő, hosszú kérdés-sort tartalmaz, mint az ESTI KÉRDÉS, a sorok élén még a kérdőszavak is hasonló módon, kicsit változva követik egymást:

Babitsnál:

*„ez a sok szépség mind mire való?
[...]
minek a selymes víz, a tarka márvány?
minek az est, e szárnyas takaró?
miért a dombok és miért a lombok
miért az emlékek, miért a multak?
miért a lámpák és miért a holdak?”*

Hugónál:

*„Pourquoi le brouillard d’or qui monte des hameaux?
Pourquoi l’ombre et la paix qui tombent des rameaux? [...]
Pourquoi les bois profonds, les grottes, les asiles?
A quoi bon, chaque soir, quand luit l’été vermeil,
Comme un charbon ardent déposant le soleil
Au milieu des vapeurs par les vents remuées,
Allumer au couchant un brasier de nuées?”*

Nemes Nagy Ágnes fordításában:

„Miért a szímarany ködök tanyák fent?
 Miért a béke s árny, mit ágak ejtenek?
 Miért a tó-azúr, bevetve lágy szigettel?
 Miért a mély liget, a barlang, sűrű menhely?
 Mire jó, éj felé, ha piros nyár ragyog,
 Mint eleven szemet letéve a napot
 A pára-kör közé, mit a szél lengve jár át,
 Felgyújtani nyugat roppant felhőparázsát?”

Bár Hugo verse gondolatilag alapvetően más, mint Babitsé, ugyanis nála a kérdések Istenhez irányulnak, tőle várnak, sőt szinte követelnek választ, mikor a teremtés részeként a társadalmi berendezkedés igazságtalanságait sorolják, de kérdéseinek sokasága és üteme, mondatainak szerkezete, kérdőszavainak ismétlődése, a *miért* és a *mire jó* váltakozása is azt mutatja, hogy Hugo versét fontos pretextusként kell számon tartanunk annak ellenére, hogy nincs konkrét filológiai adatunk arra nézve, hogy Babits olvasta-e ezt a költeményt. Annyit viszont tudunk, hogy 1902 őszén már lefordított egy Victor Hugo-verset (ÜTRÖZET UTÁN. OSZK Fond III/1703/70–71.), 1909-es SWINBURNE-tanulmányában pedig olyan elismeréssel ír róla, hogy joggal feltételezhetjük életművének alapos ismeretét: „Hugo Viktor, a kornak kétségkívül lehangadóbb költője, kit Baudelaire is mesterének vallott, hatott Swinburne-re is, amit maga beismer, mikor több szép kisebb versen kívül, életének legnagyobb alkotását, a Stuart-Mária-trilógiát neki ajánlja.”¹²

Babits azonban nemcsak a tizenkilencedik századi, akkor szinte kortársnak számító európai költők műveiből építkezik, hanem négy tömörített sorban a görög mitológia több híres szöveghelyére is rájátszik:

„s a tenger, melybe nem vet magvető?
 minek az árok, minek az apályok
 s a felhők, e bús Danaida-lányok
 s a nap, ez égő szizifuszi kő?”

A víz, a levegő és a fény, mint őselemek, a klasszikus hagyományhoz szövegszerűen kapcsolódó metaforákban szerepelnek. A „tenger, melybe nem vet magvető” kevésbé ismert homéroszi ihletésű kép,¹³ hiszen a „borszínű” vagy a „tágtzerű” állandó eposzi jelzők mellett többször is szerepel az ILIÁSZ-ban – Devecseri fordításaként – a „meddő tenger” megnevezés. A XIV. énekben a „dúsömlő föld” ellentétéként pedig a „meddő tenger” jelenik meg.¹⁴ Az atrugetos (atrugetosz) jelző, melyet Devecseri meddőnek fordít, az eredeti görög jelentéshez közelebb álló, bár kevésbé költői, korabeli szómagyarázatokban „terméketlen, puszta” jelentéssel is bír.¹⁵ Csengeri János, aki Homérosz egyik híres fordítója volt, Babits is többször hivatkozik rá tanulmányaiban, 1903-ban segédkönyvet összeállítva az iskolásoknak az eposzok világáról, a „tenger elnevezései” közt ezt is felsorolja: „sivár, sivatag, terméketlen (a termékeny földdel ellentétben)”.¹⁶ Babits nemcsak iskolai tananyagként, hanem nyilván saját görög fordításai közben is találkozott e szó elgondolkodtató jelentésével, melyet végül sajátos hangulatú, költői metaforává tágít. A „felhők, e bús Danaida-lányok / s a nap, ez égő szizifuszi kő” hasonlatok még nyíltabban, jól ismert nevek beemelésével, szövegszerűen utalnak a görög mitológia világára.

Az ESTI KÉRDÉS-ben végül a nagy kódra, a BIBLIA szövegére is ráismerhetünk. Nemes Nagy Ágnes megfogalmazása szerint Babits a végső kérdéseket „*az ősi példabeszédek nyelvéét kölcsönkérve*” teszi fel, ezzel érzékelteti a kérdések évezredes horderejét.¹⁷ Melczer Tibor pedig közvetlen szövegszerű, bibliai hatást lát: „*Mintha [...] A prédikátor Salamon könyve kezdő szakaszai kapnának itt modern költői hangszerelést*” – írja.¹⁸ A veretes szöveg súlyos kérdései valóban visszhangzanak a költeményben, az idézeteket Károli Gáspár fordításából gyűjtöttem, még a revideálása előtti szövegből, mert Babits általában ezt használta: „*Micsoda haszna vagy az embernek minden ő munkájában, mellyel munkálkodik a nap alatt? / Egyik nemzetség elmegyen, és a másik eljő, jóllehet a föld mind örökké megmarad.*” (PRÉD., 1,3–5.)

Az utolsó két sor szimbolikus kérdése szintén a BIBLIA egyik visszatérő példázatára, a fű növekedésének és leszáradásának ciklikusságot sugalló jelképére utal.

*„miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?”*

A frissen sarjadó, illetve a gyorsan elszáradó fű az igazak újjáéledésének, illetve az elmúlásnak, az emberi élet, az erő, a gazdagság mulandóságának a jelképe. Péter apostol első levelében: „*Mert minden test olyan mint a fű, és az embernek minden dicsősége mint a fű virága; megszárad a fű, és annak virága elhull.*” (1 PÉT., 1,24.) Ésaías könyvében hasonló gondolatot találunk: „*minden test olyan, mint a fű, és annak szépsége, mint a mezei virág: Megszárad a fű, leesik a virág, mikor az Úrnak szele fuvall arra. / Bizony olyan a nép mint a fű. / Megszárad a fű, a virág elhull; de a mi Istenünk beszéde megmarad mind örökké!*” (ÉS., 40,6–8.) A kinyílás és elhervadás, mint az emberi élet kezdetének és végének szimbolikus képe a JÓB KÖNYVÉ-ben a virágzás folyamatához kapcsolódik: „*Az asszonytól született ember rövid életű, és bővölködő háborúságokkal. / Miképen a virág mihelyt kinyilatkozik, leszakasztatik, és elmúlik mint az árnyék, és nem állandó.*” (JÓB., 14,1–2.) A ZSOLTÁROK KÖNYVÉ-ben többször is felbukkan a gyorsan kihajtó és elszáradó fű, mint a mulandóság jelképe. A 130. zsoltárban: „*És hogy a halandó embernek napjai hasonlatosak a fűhöz, és hogy mint a mezőnek virága, úgy virágzik. Az embernek napjai olyanok, mint a fű, úgy virágzik, mint a mezőnek virága. / Hogyha általmegy rajta a szél, nincsen többé, és az ő helye sem ismeri azt többé.*” (ZSOLT., 103,15–16.) A példázat legismertebb előfordulása a 90. zsoltárban található. Babits szövegszerűen leginkább Szenci Molnár Albert fordításának széles körben ismert fordítására, a „*Tebenned bízunk eleitől fogva*” kezdetű zsoltárra játszik rá:

*„Kimúlni hagyod őket olly hirtelen,
Mint az álom, melly elmúlik azontól,
Mihelt az ember fölserken álmából,
És mint az zöld fűvecske az mezőben,
Az melly nagy hamarsággal elhervad,
Reggel virágzik s' estve megszárad.”¹⁹*

Tehát a kollázsszerűen egymáshoz illesztett vendégszövegeknek, a kulturális utalásoknak nem egyike vagy másika, hanem ezek együttesének időbeli szövevénye az, mely bonyolult hálóként meghatározza Babits szövegét. Attól függ, hogy a befogadó melyik előszöveget ismeri jobban, vagy tartja fontosabbnak, változhat az értelmezés is. Sőt az intertextuális utalások egy része ismeretlen maradhat akár hosszabb időre, de a mű-

alkotást szervező ereje ekkor is megmarad, hiszen „*egyfajta intertextualitás* – mint erre Riffaterre hívta fel a figyelmet – *akkor is működik, ha az olvasónak nem sikerül rátalálnia az intertextusra: ebben az esetben olvasata egy ismeretlen körvonalaz, magán viseli hatását, anélkül, hogy kikerülhetné, mert kérdésként éppúgy jelen van, mint ahogy válaszként volna*”.²⁰

Babits teljes tudatossággal élt a vendégszövegek alkalmazásának lehetőségével. Minderre bizonyíték egy forrásértékű, máig feltáratlan ceruzairású jegyzetanyag. A görög betűs, egész oldalt betöltő jegyzet az ANGVALOS KÖNYV-ben, a HOMÉROSZ, HÉPHAISZTOSZ, THAMYRIS című, Homérosz eposzaira rájátszó versek társaságában található.²¹ Babits szakaszonként tekinti át Arany János KEVEHÁZA című elbeszélő költeményét, mind a 38 szakaszhoz egyenként kigyűjtve Homérosz ILIÁSZ-ából azokat a sorokat, melyeknek szövegszerű hatását jelentősnek tartja. Az ILIÁSZ énekeit, a korabeli klasszika-filológia szokása szerint, a görög ábécé megfelelő betűivel jelöli, majd utána a sorok számai következnek mint helymegjelölések. Összesen több mint 90 megfelelést tár fel! Alapos jegyzetei nemcsak mindkét szerző, Homérosz és Arany átfogó ismeretéről tanúskodnak, hanem arról is, hogy milyen fontosnak tartja feltérképezni Arany rájátszásainak, átvételeinek összefüggéseit. Intertextuális kutatást végez, idézetvadászatot tart, hogy miután kifürkészte „*hunyt mesterének*” módszerét, ő is hasonló tudatossággal dúsíthassa vendégszövegekkel saját görögös műveit. Sőt, ahogy ő intellektuálisan együttműködik Arannyal a rájátszások szövevényének felfejtésében, ugyanúgy intenzív értelmezői munkát vár el saját olvasóitól is. Illetve talán még többet, hiszen verseinek vendégszövegekkel való telítettségét még azzal is fokozza, hogy az antik művekre való rájátszásokat összeszövi kortárs szövegekre való utalásokkal. Az egymástól távol eső, „*anakronisztikus*” kapcsolatok észrevétele még fokozottabb figyelmet, sőt egyenesen értelmezői jártékosságot igényel.

A LEVÉL TOMIBÓL című versre különösen jellemző ez a különböző idősíkokat összehangoló, megfejtésre ösztökélő szövegalkotási mód. A címadó szó, Tomi, szimbolikus jelentésű városnév, Ovidius száműzetésének helye. Ide küldette Augustus császár a kegyvesztett költőt, aki Tomiból írta elkeseredett verses leveleit, melyeknek formájára, hangvételére Babits költeménye is rájátszik, hiszen hozzá hasonlóan ő is száműzetésként éli meg Fogarasra való áthelyezését, az élet sűrűjéből ő is a legtávolabbi határszélre került. Maga a cím is egyenes idézet, Ovidius ugyanezzel a címmel írta meg egyik verses levelét.

Az ovidiusi pastiche-ba azonban más szerzők műveinek szövegei is belesimulnak. Babits utóbb Szabó Lőrincnek tett ihlettörténeti vallomásában e versnek is feltárja szöveg közötti összefüggéseit. Ez az utólagos kommentár igazi metatextuális kapcsolatot hoz működésbe, hiszen Babits saját versének szövegét konkrét magyarázattal egyértelműen más szövegekhez köti, s e kapcsolatok feltárásával a megszületett mű befogadását, értelmezését határozottan befolyásolja. Babits felhívja Szabó Lőrinc figyelmét a következő részletre:

„*Egy nagy átok ül Fogarason,
mint úrnő ül a vár falakon,
mint Tizifoné Orkusz falain*”

„*Tizifoné Orkusz falain [...] Vergiliusból vett kép. Mikor ezt a verset írtam, tanítottam.*”²² A leírás az AENEIS VI. énekében szerepel. Tizifoné, a három bosszúistennő, az Erinnüsök egyike: „*Aeneas mire hátratekintett, balra a szirten / széles várat lát meg hármassal fallal övezve, [...] / Tisiphoné ül véres fátjollal felövezve / őri az udvart nappal is éjjel is, el sosem alszik.*”²³

Vagyis Babits két klasszikus latin szerző szövegét csúsztatja egymásba anélkül, hogy jellel elkülönítené őket.

Mindehhez kapcsolódik a vers második szakaszának zárójeles része, mely Fogaras tizenhatodik és tizenhetedik századi történetének balladaian tömör, érzékletes összefoglalása, méghozzá egy irodalmi szöveg, Cserei Mihály: ERDÉLY HISTÓRIÁJA című történeti művének alapján. Erre a szövegösszefüggésre is Babits hívja fel a figyelmet Szabó Lőrincnek tollba mondott emlékeiben. Az ő utólagos intencióit követve az intertextuális utalások sokaságát lehet felfejteni a versben.

*„Apafi vörösen ivott-evett,
robogott Bánfiért szemfedős követ,
börtönben zsoltározott Béldi Pál
s apjáért könyörgött Cserei Mihály.”*

Az egy-egy sorba sűrített, bonyolult történetek, melyek valamilyen módon mind Fogarashoz kapcsolódnak, külön-külön hosszú leírásban szerepelnek Csereinél, s bár a vers csak néhány jellemző szóval vagy fordulattal játszik rá az eredeti szövegre, az egymásra utalások összefüggései mégis az egész művet hozzák játékba.

Az „Apafi vörösen ivott-evett” sor tömören utal Apafi Mihályra, aki 1661-től lett török segítséggel Erdély fejedelme, és sok időt töltött Fogaras várában, sőt ott is halt meg. Nagy lakomáit, borivási szokásait, befolyásolhatóságát és az ittas állapotban hozott súlyos ítéleteit Cserei többször is felemlíti: „*minthogy a boritalban igen gyönyörködött, és oly keményen ivott, hogy egy leülő helyiben asztalnál könnyen egy veder bort megivott*”.²⁴ Egyszer halálos ítéletek aláírása után kijózanodva Cserei szerint a fejedelem maga vallja be gyengeségét: „*én bizony nem tudom, ittas koromban mint cselekedtem, ezek az urak vettenek rá*”.²⁵ A versben felsorolt s Cserei által részletesen megírt három tragikus sorsú erdélyi főúr – Bánffy Dénes, Béldi Pál, Cserei János – romlásáért vagy haláláért Cserei leírása szerint Apafi a felelős. A balladai hangulatú, más szövegek tartalmára mozaikosan utaló, kihagyásos szerkesztésre jellemző, hogy a versből éppen ez a mindent összefűző részlet marad ki, amelyet szóban pedig Babits pontosan megfogalmaz Szabó Lőrincnek: „*Apafi = ő ivott-evett és írta alá a halálos ítéleteket, Bánfi Dénesét is*.”²⁶

A „robogott Bánfiért szemfedős követ” sor vésteljes hangulatot áraszt anélkül, hogy ismernénk a Cserei Mihály által leírt történet nyomasztó részleteit. Bánffy Dénes báró Apafi Mihály uralkodásának idején a fejedelem sógoraként komoly hatalomra tett szert, emiatt irigyei a trónjára féltékeny Apafi gyanakvását felszították ellene. Apafi 1674-ben az országgyűléssel végül hűtlenségért halálra ítéltette, ám feleségének, a fejedelemasszonynak könyörgésére mégis kegyelmet adott, de a felmentést hozó hír későn érkezett meg a kivégzés színhelyére, Fogarasra. A véres és komor eseményt Cserei Mihály részletesen megírja könyvében, ahol a versben szereplő „szemfedő” végzetszerű hangsúlyt kap. A fejedelemasszony kegyelmét vivő követ olyan gyorsan hajtott, „*hogy két ló megdőglött az erős utazásban*”, s bár megérkezett időben, hiszen „*éppen akkor vitték volt ki az urat a fővételezre, de mivel éjszaka lévén, a kapun be nem mehettek*”, így mire tudatták a kegyelmet, „*addig megholt vala szegény Bánffy Dénes*”. A fejedelemasszony a kegyelmet vivő követtel „*[k]üldött vala egy vég bársonyt is*”, hogyha mire megérkezik, „*azalatt megölnék*” testvérbátyját, akkor „*abban takarnák testit*”.²⁷

A „börtönben zsoltározott Béldi Pál” részlet a következő szövegre játszik rá. Béldi Pált, erdélyi főnemest, aki Apafi Mihály egyik legbizalmasabb tanácsosa volt, 1676-ban el-

lenségei bevádolták, hogy a fejedelem életére és trónjára tör. Ezért Apafi Fogaras várába záratta. Cserei így ír róla: „*Béldi Pált a komornyikházban tevék rabságra [...] minden este nagy felszóval könyörgött Béldi Pál, és azt a zsoldárt: »Kegyelmezz meg, uram, nekem, mert az igen kerget engem*” etc. nótával elmondatta.”²⁸

Végül az „*apjáért könyörgött Cserei Mihály*” részlet magának az ERDÉLY HISTÓRIÁJA című művet megíró szerzőnek a személyes történetére, apjának szomorú sorsára utal. Cserei János előbb Apafi főasztalnoka, fogarasi kapitány volt, majd koholt vádak alapján a fejedelem 1678-tól hét éven és nyolc hónapon keresztül rabként őriztette Fogaras várában. Felesége és fia mindent megtettek kiszabadításáért. Cserei Mihály így ír erről: „*Számát bizony nem tudom, mennyiszor mentünk anyámmal Fogarasban, Fejérvárra, Radnótra, Görgényben, gyűlésekről gyűlésre, nagy fáradtsággal, télben, nyáron, esőben, hidegben, sárban, még szállást is nehezen találtunk a városok végén messzi [...] az urakat supplicáltam.*”²⁹ A tömörített sorok akkor is baljóslatúan komor hangulatot árasztanak, ha nem ismerjük a bennük szereplő személyeknek Cserei által leírt pontos történetét. A kitöltésre váró üresség, a nevekkel való telítettség még veszesebbé, feszültebbé teszi a vers által leírt Fogaras hangulatát.

A LEVÉL TOMIBÓL arra is jó példa, hogy az idézetfajta időjátéka 1908 őszétől még erőteljesebb szerepet kap a szövegek megalkotásában, mint korábban. Életrajzi háttere e megerősödésnek A HOLNAP megjelenésében keresendő. Miközben az antológia országos ismertséget szerzett Babits számára, egyúttal ő maga a támadások keresztútjába is került. Élclapok címdalán szerepelt a neve, gúnyosan citálták sorait, hol az ország erkölcsi romlásának okozóját, hol egyszerűen Ady tehetségtelen utánzóját láttak benne, érthetetlennek, hidegnek, élettelennek, az ősök hagyományát tagadónak kiáltották ki költészetet, őt magát nem művésznek, hanem egyszerű mesterembernek titulálták. Nyilvánosság előtti költői pályája alkotói válsággal kezdődik, s e válság, többek közt, az intertextuális játékokban rejlő dialogikusság megerősödését eredményezi költészetében. Ez a versalkotási mód teszi lehetővé, hogy szövegek beemelése révén egyszerre folytasson párbeszédet a szellemi elődeiként vállalt szerzőkkel, bizonyítandó, hogy nem megtagadásuk révén akar új módon alkotni, másrészt vendégszövegek integrálásával vitatkozik az őt ért vádakkal is. Látszólag elfogadva az ellene felhozottakat, már-már posztmodern gesztussal szövegrészleteket emel versébe a megjelent bírálatokból úgy, hogy azok ürességét az ironia eszközével teszi nyilvánvalóvá. A kimondott jelentést felülírja a közlés módja által hordozott jelentéstartalommal, ironikus túlzással tart távolságot. Például Babits a LEVÉL TOMIBÓL következő két sorában egy mára már feledésbe merült, de akkor nagyon is élő szövegrészletre játszik rá.

„*törpék vagyunk
s egeket hordozunk.*”

A „*törpék vagyunk*” kifejezés Antal Sándornak abból a bevezetőjéből származik, melyet A HOLNAP antológia szerkesztőjeként Babits versei elé írt. Tudjuk, hogy nemcsak a napilapok támadták Antal szövegét, hanem maga Babits is nagyon elégedetlen volt teljesítményével, „*túlzásait és ízléstelenségeit*” emlegeti egyik levelében, „*melyek elég tartalmatlanok voltak*”.³⁰ Tény, hogy a zsurnalisztikus és hevenyészett nyitócikkecské, melyek minden szerző művét inkább csak felkonferálják, mint bevezetik, inkább ártottak, mint használtak az antológiának. Babitsról például Antal dicséretként írja azt, ami inkább elmarasztalás lehetne: „*nyugodtan, dac és kétségbeesés nélkül áll meg és gondolkodik. Nem felesel. Elismeri a maga igénytelen törpességét, de hozzáteszi, hogy valamennyien törpék va-*

gyunk, egyik sem különb a másiknál”.³¹ Nyilvánvaló, ha van valami, amit Babits nem tarthat követendőnek sem önmagára nézve, sem általánosítva: az az „igénytelen törpesség”. Versében az idézés gesztusa éppen a beemelt szöveg jelentésének elfogadhatatlanságát hangsúlyozza. Hiszen a szó szerint átvett „törpék vagyunk” hasonlat után az „egeket hordozunk” sor éles ellentétben áll az Antal által eredetileg sugallt igénytelenség érzetével. Így válik Babitsnál is a vers nyomok szövetévé, ahogy Derrida a szövegről mint befejezetlen korpuszról írja, amely vég nélkül valami önmagán túlira, más elkülönülő nyomokra utal.³²

Ugyanez a dialogikusság, más szövegek irányában való nyitottság jellemzi például a SZONETTEK, az ARANY JÁNOSHOZ, a SZIMBÓLUMOK, az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ vagy a PALINÓDIA című verseket is. Most csak a vendégszövegekből építkező, egymásra utalásokkal átszótt SZONETTEK című versre vessünk egy pillantást. A versben felismerhető vendégszövegeknek két fontos csoportja van: az egyik, amelyik az értetlen kortárs kritika írásaiból emel be ironikus túlzással egyes részleteket, a másik a múltba nyúl, a költőelődök szövegére játszik rá, a szonettforma jelentőségét hangsúlyozza.

A SZONETTEK-ben felhasznált fordulatok nagy része a recenziókban sokszor elítélően ismételtetett jelzőkre utal. Például Bródy Miksa a *Magyar Hírlap*ban, az IRISZ-kötet recenziójában azt írja, hogy bár Babits Mihály „virtuóz” a „verstechnikában”, mégis „hidegen” hagyja őt verselése, sőt előfordul, hogy a „virtuóz elfárad. Teljesen ellomposodik [...] s originalitása egy költőtlen szárazságban merül ki”, „nem tudok felmelegedni mellette, elvitatok tőle minden költőséget”, „nem költő, hanem dilettáns”.³³ Cikkének végén dicséretként csak annyira futja, hogy elismerje „a tálentumot a kézművességében”. Nyilvánvalóan ezek a sorok csengenek vissza Babits válaszonettjében: „Mind ügyesség / és szenvedetlen, csak virtuozitás”, „ez nem költészet; de aranyművesség!” Szilágyi Géza is lesújtó bírálatot³⁴ írt a kötetéről. „Nagyívű lendület nincsen verseiben, sokszor valami hidegség és szárazság teszi rideggé vagy bágyadtá sorait.” „Ezek hideg szonettek” – kezdi válaszként őket idézve Babits a verset.

Szilágyi azt is kifogásolja, hogy „valójának legtökösabb sebeit”, „lelkének legrejtettebb rezdüléseit” nem tárja ki a világ előtt, Babits a „legkevesbé szemérmetlen, a régi értelemben, tudnillik, hogy lényé legbelsejéből legkevesebbet árul el”. A válasz erre a szemérmetlen szó továbbfokozásával születik meg: „Ha költő, ki látát árulja: tessék! / itt állok cédán, levetkőzve! láss!”

A recenziókban még egy fontos kifogást fogalmaznak meg Babits költészetével kapcsolatban, „könyvtár szagúnak” nevezik, vagyis éppen a rájátszások, utánpótlások koncentrált jelenlétét kifogásolják. Bresztovszky azt írja, hogy „Nem képes többre plasztikus képek, pompás imitációk, érdekes jellemzések szédületes technikával való előadásánál. Ez a könyv képtárlat: sok jó kép, sok igen jó kép, néhány elfuccsolt kép van benne – de mind más festőtől.”³⁵

Babits nem visszavonulót fúj, hanem válaszversében még központibb szerepet ad a vendégszövegeknek, melyeknek megértéséhez műveltség kell. A SZONETTEK első megjelenésénél két angol mottót szerepeltet, Wordsworth és Browning versének egy-egy sorát idézi. Utóbb mindkettőt kihagyja kötetéből, de a mi szempontunkból, sőt az egész vers vendégszövegekkel átitatott textúrája szempontjából annyira meghatározó a jelenlétük, hogy érdemes kitérni rájuk, hiszen már maguk a paratextuális mottók külön-külön is irodalmi utalások hosszú sorát tartalmazzák.

Az első mottó Wordsworth NE VESD MEG A SZONETTET című versének egyik sora. „With this same key / Shakspeare unlocked his heart”, vagyis magyarul Babits fordításában: „Ervvel a kulccsal nyitotta ki a szívét Shakespeare.”³⁶ Wordsworth ugyanis kortárs kritikusaival szemben a műfajt Shakespeare-re hivatkozva védte meg. Verse további irodalmi utalásokkal is telített, hiszen egyúttal felidézi Petrarca, Dante, Spencer, Milton szonettíró

művészetét is. E sorral folytat párbeszédet HOUSE című versében Browning, úgy, hogy előbb idézi Wordsworth mondatát, majd egy kérdésre válaszoló felkiáltó mondatot ír, Babits ezt a részt idézi mottóként: „*Did Shakespeare? If so, the less / Shakspeare he!*” (Babits fordításában: „*Mennél jobban felnyitotta [mármint a szívét], annál kevésbé Shakespeare.*”)³⁷ Vagyis Browning kettős csavarral, Wordsworth idézetén keresztül utal vissza Shakespeare-re. Babits még tovább játszik az egymással felelő uталásokkal úgy, hogy Wordsworth és Browning néhány sorát egymástól független, csak tartalmilag kapcsolódó idézetként közli mottójában, anélkül, hogy Browning idézetén belüli idézetét szövegének részévé tenné, vagyis a közvetlen kapcsolatot feltárná kettőjük közt. Így az összefüggések felfedésének nehéz, nagy műveltséget igénylő, intellektuális munkáját a befogadóra bízta. Végül ebbe az értelmezési hálóba szövi bele saját versének befejező mondatát, melynek szövege a hajdani költői dialógusok sorába új szemponttal kapcsolódik bele:

*„Ki hajdan annyi szívek kulcsa voltál,
Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet,
erősen, hogy csak rokonom nyithassa.”*

Verseinek túlzott könyvtárszagát kifogásoló kritikákra tehát a szövegközöttiség lehetőségében rejlő perspektívátágitással válaszol, hasonlóan ironikus túlzással élve, ahogy magát hidegnek nevezi szenvedélyes válaszában. A napi kritikák szavaitól kezdve Shakespeare-ig ívelően a pretextusok időbeli játékát teszi meg saját szövegének értelmezési alapjául, oly módon, hogy a különböző vendégsszövegek közötti, megtöltésre váró üresség kapja az egyik főszerepet. A kritikák hatására nem tompítani fogja, hanem éppen megerősíti verseinek a szövegelődökre rájátszó jellegét. Ugynevezett görögös korszakának ez a szövegközöttiség lesz egyik központi szervezőelve, mint ahogy életművének is egyik meghatározó jellemzőjévé fog válni. Babits ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT című verséről írta Németh G. Béla: „*versének szervező elve a példázat, az utalás, a hasonlat, a hasonlóság. Áthatja a vers valamennyi alkotó elemét és rétegét, a mondattól, a sortól, a strófától a rímig és ritmikáig.*”³⁸

Rájátszásokban, vendégsszövegekben leggazdagabb műve a LAODAMEIA. Ahogy Rába György jellemzi, „*más költők sorait intarzaszerűen*” dolgozza bele munkáiba.³⁹ E tanulmány keretei közt áttekinthetetlen a pretextusok hosszú sora,⁴⁰ de a LAODAMEIA kapcsán most inkább az a fontosabb számunkra, hogy Babits ez alkalommal is felfedi, hogy mely szerzők műveit építette művébe. Szilasi Vilmos kötetében pontos leltárt készített, felsorolja neki a verses drámában vendégsszöveggel jelen lévő szerzőket: Lukianosz Proteszilaosz története az egész műre, „*Swinburne Atalantája a karénekekre*” volt hatással, valamint „*Homéros összes idevágó helye. Catullus, Sappho, Horatius, Aischylos.*”⁴¹ Babits tehát nem elrejtteni akarta művének transztextuális kapcsolatait, hanem épp fordítva, elvárta olvasóitól azt, hogy az intarzaszerűen beillesztett, néha strófányi hosszúságú vendégsszövegeket azonosítsák művében. Egy kortárs visszaemlékezése szerint ő maga panaszkodott, hogy környezete, kiadója, kritikusai mennyire nem értik művét, hiszen például a „*Büszke székedben magas Aphrodité*» ódában senki sem ismert rá az eredeti Sappho-versre”.⁴² Szappho versének szövegrészletei ráadásul nem is Babits átköltésében szerepelnek a LAODAMEIA-ban, hanem ahogy Szilasinak ő maga is megnevezi, Kölcsey Ferenc és Fábchich József akkortájt közismert fordításában. Szappho Kölcsey által való megidézésével újra a szövegeknek a különböző időszakokat átívelő játéka kap hangsúlyt. Hiszen a görögök mellett tizenkilencedik, huszadik századi szerzőket is idéz. Például Arany BUDA HALÁLA című művének hatását is felfedezhetjük a LAODAMEIA szövegén. „*Vad*

Phrygia” vidéke Prótesziláosz halálának helyszíne, „*hol tigris kölykez a pusztán, / hol üvölt a sárga oroslán*”.⁴³ A leírás Arany Jánostól kölcsönzött. Hunor és Magyar a csodaszarvast úgyve hasonlóan vad vidéken halad át Perzsiában: „*De a párdúc vad oroslán / Végig üvölt a nagy pusztán, / Sárga tigris ott kölykezik*.”⁴⁴

Swinburne ATALANTÁ-ja az egész műre meghatározó módon hatott, bár Babits sokkal hűségesebben idézi saját darabjában az eredeti mintát, mint az angol szerző tette. A LAODAMEIA szerkezetében, a kardalok felépítésében szinte filológusi pontossággal követi az antik görög tragédiák pontosan szabályozott rendjét. Egy klasszika-filológus pontosságával tartja be a prologosz, parodosz, a három epeiszodion és sztaszimon váltakozó rendjét, hogy művét végül szabályosan exodosszal zárhassa. Miközben tehát szigorú következetességgel játszik rá a görögös mintára, a darabba összefüggő részleteket illeszt Swinburne-művekből saját fordításában. E beillesztéseket évtizedekkel később nyilvánosan, a rádió hallgatói előtt fel is fedi. Swinburne jelentőségét jellemezve idézi a LAODAMEIA egy karéneket, „*melyben a nagy angol szellemének ellenállhatatlan sugallatát érzem. Több ez, mint fordítás, a legnagyobb síri ajándék, amellyel egy író áldozhat egy távoli társ és mester nagyságának, vallomás arról, hogy lelke bennem is él, és az én lelkemet is alakította hatásával. Ime hát az ifjonti vers, mely Swinburne szellemét és témáját idézi*”. Eztán felolvassa a LAODAMEIA 822–845. sorait, az utolsó Teljes kar szövegét, mely az ATALANTA „*An evil blossom was born*” kezdetű kardalának fordítása.⁴⁵ A „*legnagyobb síri ajándék*” kifejezéssel Babits arra a helyzetre utal, hogy a LAODAMEIA megírása, 1910 tavasza előtt egy évvel, 1909 áprilisában hunyt el Swinburne. Idézése a versben tehát a jelen aktualitása által is áthatott. A több korból való idézés mint gesztus legalább olyan fontos szerepet tölt be művében, mint az idézet tartalma. Vendégszövegek beemelése által az aktuális jelen éppúgy beleszövődik a vers szövetébe, mint a klasszikus múlt.

A szövegek perspektívájának intertextualitástágítása izgatón modern, sőt már-már posztmodern összetettséget mutat. De egy lényeges különbségre mindenképp fel kell figyelni. Babits szövegei paratextuális gazdagságuk miatt szinte lezárhatatlan bőségben mutatnak túl önmagukon, de e szövegek új szöveget létrehozó játékok során nem kérdőjelezik meg önmaguk hagyományát, mint a posztmodern alkotások esetében oly sokszor, nem fordulnak saját nyelvük és közegük tradíciói ellen. Sőt szövegeközöttségük éppen az elődök teljesítménye iránti tisztelet, a hagyomány továbbvitelének kifejezése akar lenni. A JÁTÉKFILOZÓFIA című esszében, amikor a platóni dialógus pastiche-ának részeként Szókratész és Phaidrosz úgy beszélget egymással, hogy a Fogaras melletti Olt partján hétköznapi ruhában sétálgatnak, akkor ők a hagyomány folytonosságának és továbbélésének szimbólumaivá is válnak, akik úgy érkeztek az antik görög világból, hogy Tolsztojt és Nietzschét is emlegethetik, akik úgy elevenednek fel a múltból, hogy már a jelent is magukba olvastották. Nem véletlenül mondja Szókratész a sokat idézett mondatot a világ sokszínűségéről érvelve: „*egyszer, mikor Fechner voltam, azt mondtam, hogy élet is van!*”⁴⁶ Az EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉ-ben évtizedekkel később, de az itt feltártakkal összefüggésben, Babits ezt írja: „*Az igazi világirodalomhoz csak a legnagyobbak tartoznak. S az igazi világirodalom-történet ezeknek története. A nagyoké, akik folytatják egymást századról századra, s kezet nyújtanak egymásnak a népek feje fölött.*”⁴⁷ Az irodalom lényegét épp e folyamatosságban, az újraépítések, átértelmezések egymást összefűző sorában látja. A fiatalkori versek különböző idézetfajtáinak összetett időjátékai, amelyek állandóan valamilyen önmagukon túlira is mutatnak, inspiráló sokszólamúságukban ennek a Babits által alapvetőnek tartott, dialogikus szövegeközöttségnek a magas szintű megvalósulásai.

Jegyzetek

1. Babits Mihály: JÁTÉKFILOZÓFIA (1912). In: Babits Mihály: ESSZÉK, TANULMÁNYOK. I–II. S. a. r. Belia György. Szépirodalmi, 1978. (A továbbiakban BMET.) I. 302.
2. Genette, Gérard: TRANZTEXTUALITÁS. *Helikon*, 1996. 1–2. 82–90.
3. Kelevéz Ágnes: BABITS VALLOMÁSA SZILASI VILMOSNAK VERSEI KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994. 5–6. sz. 752. (A továbbiakban: *IK*, 1996/5–6.)
4. Ezúton köszönöm Stoll Béla és Jelenits István e kérdéskörben nyújtott szíves segítségét.
5. A PATRIS SAPIENTIA... szerzője több kézirat tanúsága szerint Aegidius Colonna püspök volt (megh. 1316).
6. György Oszkár levele Babits Mihálynak [Budapest, 1904. jan. 3. után]. In: BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE, 1890–1906. S. a. r. Zsoldos Sándor. *Historia Litteraria Alapítvány, Korona*, 1998. 58. (A továbbiakban: BML, 1890–1906.)
7. Babits Mihály: DANTE FORDÍTÁSA. *Nyugat*, 1912. 8. sz. In: BMET, I. 274.; Babits Mihály: KÖNYVEK ANGOL KÖLTÉSZETRŐL. *Nyugat*, 1911. máj. 16. 955.; Babits Mihály: DANTE HAT SORÁRÓL. *Nyugat*, 1920. júl. 741–743.; Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE. S. a. r. Belia György. Szépirodalmi, 392. (A továbbiakban: EIT.)
8. Babits Mihály levele Kosztolányi Dezsőnek [Baja, 1906. márc. 25. előtt]. In: BML, 1890–1906. 232.
9. Szabó Lőrinc: IRODALOMRÓL A RÁDIÓBAN. *Nagyvilág*, 1975. márc. 3. sz. 461.
10. Lőrincz Csongor: BABITS MIHÁLY: *ESTI KÉRDÉS*. A „SZÓ” MÉDIUMA AZ ESZTÉTIZMUSBAN. In: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETEI. 1800-TÓL 1919-IG. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, 2007. 728–737. Kisebbségi változtatásokkal I. még Lőrincz Csongor: A MEDIALIZÁCIÓDÁS POÉTIKÁJA: ESZTÉTIZMUS ÉS KÉSEI MODERNSÉG. HOFMANNSTHAL, BABITS, JÓZSEF ATTILA. In: HANG ÉS SZÖVEG. Szerk. Bednancs Gábor, Bengi László, Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály. Osiris, 2003. 342–376.
11. Murányi Győző: AZ ÓCEÁN-EMBER. VICTOR HUGO ÉLETE ÉS MŰVEI. Gondolat, 1970. 243–244. A két vers közötti lehetséges kapcsolat olyan erős, hogy Murányi Győzőtől függetlenül, francia kutatásai során nemrég Pór Péter is felhívta rá egy levelében a figyelmemet. Segítségét ezúton is köszönöm.
12. Babits Mihály: SWINBURNE. *Nyugat*, 1909. febr. 1. 3. sz. 113–119. In: BMET, I. 39.
13. Rába György: BABITS MIHÁLY KÖLTÉSZETE 1903–1920. Szépirodalmi, 1981. 319.
14. Iliász, I. ének, 316., 327.; XIV. ének, 200., ill. 204.
15. Vö. ELISCHER–FRÖHLICH SZÓTÁRA HOMEROS KÉT EPOSÁHOZ ISKOLAI HASZNÁLATRA. Lauffer Vilmos-féle könyvkiadóhivatal, 1901. 54.
16. Csengeri János: HOMEROSI VILÁG. A REÁLIÁK ÖSSZEFOGLALÁSA. SEGÉDKÖNYV AZ ILIAS ÉS AZ ODYSSEIA OLVASÁSÁHOZ. AZ ÚJ TANTERV ÉRTELMEBEN. Lappel Róbert, 1903. 78.
17. Nemes Nagy Ágnes: A HEGYI KÖLTŐ. Magvető, 1984. 46.
18. Melczer Tibor: BABITS MIHÁLY: JÓNÁS KÖNYVE ÉS MÁS KÖLTEMÉNYEK. PÁLYAKÉP VERSEKKEL. Ikon, 1993. 23. (A továbbiakban: Melczer, 1993.)
19. XC. ZSOLTÁR, 3. rész. Vö. Melczer, 1993. 23.
20. Riffaterre, Michael: AZ INTERTEXTUS NYOMA. *Helikon*, 1996/1–2. 68–69.
21. ANGYALOS KÖNYV harmadik füzet, 78. fólió rektó.
22. Gál István: BABITS EGYES VERSEINEK KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténet*, 1975. 2. sz. 453. (A továbbiakban: *It*, 1975/2.)
23. AENEIS, VI. ének, 548–549., 555–556. sor; Kartal Zsuzsa fordítása. Vö. Melczer, 1993. 11.
24. Cserei Mihály: ERDÉLY HISTÓRIÁJA [1661–1711]. S. a. r. Bánkúti Imre. Európa, 1983. 100.; vö. 150. (A továbbiakban: Cserei, 1983.)
25. Cserei, 1983. 130.
26. *It*, 1975/2. 453.
27. Cserei, 1983. 122.
28. Uo. 127.
29. Uo. 151.
30. Babits Mihály levele Kun Józsefnek [Fogaras, 1908. november 16. után]. In: BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE, 1907–1909. S. a. r. Szőke Mária. Akadémiai Kiadó, 2005. 157.
31. A HOLNAP. S. a. r. és a bev. írta Antal Sándor. Nagyvárad, A Holnap Irodalmi Társaság, 1908. 84.
32. Derrida, Jacques: LIVING ON: BORDER LINES. In: DECONSTRUCTION AND CRITICISM. Ed: Bloom, Harold–de Man, Paul–Derrida, Jacques–Hartman, Geoffrey–Miller, J. Hillis. Continuum, New York, 1979.
33. Bródy Miksa: A NYUGAT KÉT KÖLTŐJÉRŐL. *Magyar Hírlap*, 1909. máj. 28. 125. sz. [1]–3.

34. Szilágyi Géza: VERSEKRŐL. *Új Idők*, 1909. júl. 11. 28. sz. 30–33.
35. Bresztovszky Ernő: ÚJ EMBEREK ÚJ KÖNYVEL. *Népszava*, 1909. júl. 18. 169. sz. 5–6.
36. „*Scorn not the Sonnet; Critic, you have fowned, / Mindless of its just honours; with this key / Shakspeare unlocked his heart*”. Wordsworth: SCORN NOT THE SONNET. A fordítás: EIT, 282.
37. „*Hoity toity! A street to explore, / Your hous the exception! »With this same key / Shakspere unlocked his heart' once more!« / Did Shakspeare? If so, the less / Shakspeare he!*” Browning: HOUSE. Babits AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE című könyvében feleleveníti a történetet: EIT, 282.
38. Németh G. Béla: HASONLÓSÁG, HASONLAT, PÉLDÁZAT. In: Németh G. Béla: 11 VERS. Tankönyvkiadó, 1977. 194.
39. Rába György: A SZÉP HÜTLENEK (BABITS, KOSZTOLÁNYI, TÓTH ÁRPÁD VERSFORDÍTÁSAI). Akadémiai Kiadó, 1969. 104.
40. L. erről részletesen „SOHASE VOLT MÉG ILYEN SZÉP GYEREKEM”. BABITS NYOMÁBAN A LAODAMEIA BÖLCSŐJE KÖRÜL. In: Kelevéz Ágnes: „KIT ÚJ KOROKBA KÜLDTEK RÉGI RÉVEK”. BABITS ÚTJÁN AZ ANTIKVITÁSTÓL NAPJAINKIG. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008. 79–114.
41. *ITK*, 1996/5–6. 755.
42. Mattyasovszky Erzsébet Frideczky Józsefné: EMLÉKEIM BABITS MIHÁLYRÓL. Közli: Éder Zoltán. *Irodalomismeret*, 1999. 1–2. sz. 11. Vö. Éder Zoltán: BABITS A KATEDRÁN. 1966. 171., 174.
43. LAODAMEIA, 306–307. sor.
44. Arany János: BUDA HALÁLA. Hatodik ének, 21–23. sor.
45. Vezér Erzsébet: HANGMÚZEUM AZ IRODALOMTÖRTÉNET SZOLGÁLATÁBAN. ISMERETLEN BABITS- ÉS SZABÓ LŐRINC-SZÖVEGEK. *It*, 1969. 1. sz. 158–166.
46. Babits Mihály: JÁTÉKFILOZÓFIA (1912). In: BMET, I. 295.
47. EIT, 11.

Sumonyi Zoltán

„CSÚNYA ÉS ÁRTALMAS DOLOG, HOGY A FELKELŐ NAP RÁD SÜT ÉS TE MÉG TÉTLENÜL HEVERSZ ÁGYADBAN”

(Szent Ambrus – Szép Ernő, *Nyugat*, 1911)

Bizony, kilenc előtt sosem kelek föl. –
Igaz: nem ébredek korábban.
Könnyen, de álom nélkül alszom,
S nem úgy kelek, kábán, mint mély gödörből. –
(Mint réges-rég, az iskolában
Ha télen szénszünet volt, s ajtó
Becsukva – nincsen semmi lecke! –
Henyéltem könyveket szemezve,
S az éjszakába nyúlhatott az este.)

Az volt az én időm. Meg verset írtam.
Kisiskolás, nagy, bátor hittel.
Kint hó esett, vonat csörömpölt,
Zománcos kályhánkat bent megpakoltam
Négyzetes német brikettel,

S már hallottam, mint szisszen, bömböl
Történelmünk nem túl sok hőse
– Űgyes királyunk hollós őse –
Hajnalra balladát írtam belőle.

Megint az én időm ez: semmi „lecke”!
Későn kelek, hajnalban fekszem.
De mit *leckéztem* ötven évig?
Mit változtatnék, hogyha még lehetne?
Hány réteg alku nyomja lelkem?
Mit hittem el, mit hittem félig?
Mit mondok végül önmagamnak,
Ha ágyban lát a rám lelő nap,
És nem kelek föl, mert hát meg kell haljak?

ŐSZI SÖTÉTSÉG – AZ ÚJ SZOBRÁSZHOZ

(Füst Milán versére, *Nyugat*, 1911)

Az ifjúságra sűrűn gondolok.
Egy rég kihalt lakás, ahol gyakran jött össze négy kamasz:
Előszobája gyenge vegyszerszag-homály: előhívók, fixáló vegyszerek,
De bent a nagyszobában agg költőnk versét skandáltuk versenyezve,
Elringattuk magunkat szeszélyes ritmusában:
Hol majdnem tiszta jambus, hol meg daktilusra, spondeusra vált, mint Szapphó...
Azt hittem, megtaláltam benne hangomat, s nem érdekelt, hogy nem tudom,
Miféle lóugrás szerint jutott az alkonyi mezőktől
Lesütött szemmel, be az erdők apró vize mellé –
S a rátarti és ravasz kovácstól szobrászi megbízásig hogy jutott el...

Kérlek, faragj most négy szoborfejet a márványtábla mellé!
Gyakorta járok ott, a Főnix-házak oldalában...
Mindig elolvasom, minthogyha nem tudnám a dátumot, nevet,
Habár az elmúlt harminc évben nem voltunk barátok;
Egy-két gyors kézfogás, meg faggatóan óvatos tekintet:
„Mit gondolsz erről-arról... meg kéne majd beszélünk...”

Kérlek, faragj most négy fejet a márványtábla mellé,
S ne kérdezd, hogy néztünk ki egykoron, csak fogd a vésőd!

Az arcvonásokat majd úgylis megfaragja híven röpke halálunk.